

SURİYELİ MÜLTECİLERİN GERİ DÖNÜŞÜ: ULUSLARARASI CAMİADAKİ TARTIŞMALAR VE LÜBNAN ÖRNEĞİ

Dr. Derya Özkul

Suriye’de yaşanan çatışmaların 10. senesine girerken, Suriyelilerin geri dönüşü konusu, Türkiye siyasetinde giderek daha fazla tartışılmaya başlandı. Aslında bu konu, özellikle 2018 yılından itibaren, Suriye Devlet Başkanı Beşar Asad’ın gücünü geri kazanmasıyla ve çatışmaların kısmen sona ermesiyle birlikte, hem uluslararası camiada hem de çok sayıda Suriyelinin yaşadığı komşu ülkelerde bir süredir gündemdedi. Bu yazıda geri dönüş konusunun hem uluslararası camiada, hem de Türkiye’den sonra en çok Suriyeli barındıran Lübnan’da nasıl tartışıldığını inceleyeceğim.

Öncelikle durumun önemini ortaya koyalım: Günümüzde çoğu Suriyeli mültecinin geleceği belirsiz. Suriye’de yaşanan savaşın en az 6,5 milyon insanı yerinden ettiği tahmin ediliyor.¹ Türkiye’de en az 3,6 milyon, diğer bir komşu ülke Lübnan’da 1,5 milyon ve Ürdün’de 700 bine yakın Suriyelinin yaşadığı söyleniyor.² Fakat Türkiye’de Suriyelilerin büyük bir çoğunluğu, geçici koruma kapsamında, Lübnan ve Ürdün’de ise devletlerin kısmen meseleyi görmezden gelmesi sayesinde bu ülkelerde kalabiliyorlar. Aynı şekilde, AB’ye üye olan ülkelerde mülteci statüsü alabilmiş, çok daha az sayıdaki Suriyelinin bile uzun vadede geleceği meçhul.

Uluslararası camiada geri dönüş konusu, Suriye’nin geleceği, yeni Suriye’nin inşası ve Beşar Asad’ın otoritesinin kabul edilip edilmemesi ekseninde tartışıldı. Ana hatlarıyla iki karşıt görüş vardı. Bir taraftan Avrupa Birliği (AB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD),

Katar ve Suudi Arabistan gibi ülkeler, Suriyelilerin geri dönmesinin mevcut şartlarda mümkün olmadığını savundular. Bu görüşe göre, geri dönüş sadece mültecilerin gönüllü istekleri doğrultusunda gerçekleşebilirdi. Diğer taraftan, Asad rejiminin destekçisi Rusya ve İran, Suriye’ye geri dönüşün, ülkede güvenli olarak gördükleri bölgelere yapılabileceğini iddia ettiler. Bu görüşe göre de, mülteciler, Suriye’de Asad rejiminin kontrolü altında olan bölgelere dönmeliydiler. Mültecilerin geri dönüşü, aynı zamanda Asad rejiminin uluslararası camiada kabul görmesi açısından da önemliydi.

Uluslararası platformda, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), uzun bir süre boyunca Suriye’deki şartların henüz güvenli olmadığı fikrine sahipti. Son olarak Temmuz 2021’de mültecilerin ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin “geri dönüş haklarını kullanmalarına olanak tanıyan bir ortam oluş-

turmaya yönelik tüm çabaları memnuniyetle [karşılıyacağını]” belirtti.³ Fakat BMMYK aynı zamanda, uzun süreli bir çözüm için öncelikle yerinden edilmiş kişilerin geri dönüş hakkındaki fikirlerinin dinlenmesi gerektiğini de ekledi. Gerçekten de Suriye’de yeterli seviyede bir güvenlik ortamının oluşup oluşmadığı, ancak geri dönenlerle yapılacak tarafsız görüşmelerde ortaya çıkabilir.

2019 ve 2020 yıllarında yayınlanan birçok rapora göre, Suriye’de güvenli ortam oluşmamış ve geri gönderilenlerin bir kısmı tutuklanmış ya da ortadan kaybolmuştur. En son olarak 7 Eylül 2021’de yayınlanan Uluslararası Af Örgütü raporuna göre, geri dönenlerden bazıları göz altına alınmış, bazıları göz altındayken hayatını kaybetmiş ve bazıları da ortadan kaybolmuştur.⁴ Bu rapora göre, her ne kadar Suriye ordusunun dahil olduğu silahlı çatışmalar azalmış olsa da, ülkede güvenli ortam sağlanmamıştır. Geri dönenler, ülkeden kaçtıkları için “vatana hainlik” ya da terörizm suçlamalarıyla karşı karşıya kalabilmektedir.

Suriye yönetimi ise bu iddiaları reddederek, mültecilerin ülkeye geri gelmesi konusunu sürekli gündeme getirdi. Örneğin Cumhurbaşkanı Beşar Asad geçtiğimiz sene Kasım 2020’de, Batı ülkelerinin Suriyeli mültecileri komşu ülkelerde tuttuğunu ve geri dönmelerini özellikle engellediğini söyledi. Asad’a göre, Batı ülkelerinin Suriye üzerinde uyguladıkları yaptırımlar, ülkenin altyapısının gelişmesine olanak vermiyordu.⁵ Mültecilerin geri dönüşünü arttırmak amacıyla, Rusya ile birlikte bu alanda ortak koordinasyon komiteleri oluşturuldu.⁶

Uluslararası camiada var olan tartışmaların dışında, Suriyelileri barındıran ülkeler, bu ko-

nuyu kendi içlerinde popülist söylemler ekseninde tartıştılar. Avrupa’da mültecilerin varlığı ya da yakın gelecekte daha fazla mültecinin Avrupa’ya gelebilecek olması, özellikle sağ partilerin daha da fazla güçlenmesine yol açtı.⁷ Örneğin, geçtiğimiz aylarda Danimarka, Suriye’nin bazı bölgelerinin güvenli olduğunu iddia eden bir rapora dayanarak, mültecilerin geçici oturma izinlerini yenilememe kararı aldı.⁸ Türkiye’de de muhalefet partilerinin çoğunluğu Suriyelilerin geri dönmeleri gerektiği konusunda iktidara baskı oluşturdu. Türkiye’den sonra ikinci sırada en çok Suriyeliye ev sahipliği yapan Lübnan’da da bu konu uzun bir süredir siyasi gündemi meşgul ediyor. Siyasi partiler konuya kendi perspektiflerinden bakarak güç kazanmaya ya da güçlerini korumaya yönelik çalışıyor.

Lübnan örneğini anlamak şu açılardan çok önemli. Öncelikle, Lübnan, dünyada kişi başına en yüksek oranda mülteci barındıran fakat buna rağmen mültecilere herhangi bir yasal koruma sağlamayan bir ülke. Dolayısıyla ülkedeki Suriyelilerin büyük bir çoğunluğu yasal bir boşluk içinde yaşıyorlar. Aynı zamanda Lübnan, özellikle 2020 senesinden beri çok büyük bir siyasi ve ekonomik buhranın içerisinde. Bu anlamda Suriyelilerin ülkede hem yasal hem de ekonomik şartları oldukça zor. Fakat buna rağmen aşağıda anlatılacağı üzere, siyasi partilerin Suriyelilerin dönüşü konusunda yaptıkları baskılar, beklenen sonuçları vermediği gibi, kendilerine uzun vadede herhangi bir kazanç da sağlamadı. Bugün Lübnan’da yaşayan Suriyelilerin çoğunluğu, yaşadıkları tüm zorluklara rağmen, ülkede kalmış ve geri dönmeyi tercih etmemiştir. Lübnan örneğini anlamak, Türkiye gibi diğer komşu ülkeler için de ders çıkarmak açısından mühim.

Lübnan Örneği

Lübnan-Suriye sınırı, savaşın başladığı yılların çok öncesinde, 1991’de yürürlüğe giren bir kardeşlik anlaşması sayesinde oldukça geçirendi. Bu anlaşmaya göre, iki ülke vatandaşları komşu ülkeye serbestçe geçiş yapabiliyor, 6 aya kadar kalabiliyor ve çalışabiliyordu. Bu nedenle savaştan önce önemli bir sayıda Suriyeli, hali hazırda Lübnan’da tarım ve inşaat gibi işlerde çalışmaktaydı. 2011/2012 yıllarından itibaren ise çatışmalar başlayınca birçok Suriyeli, ailelerini yanlarına aldılar. Daha önce Lübnan’a gelmemiş olan Suriyeliler de ülkeye giriş yaptılar. Sayılar giderek arttı ve 2014 yılında Lübnan Devleti girişlere sınırlama getirmeye karar verdi. Bu karara bağlı olarak 2015 yılından itibaren Suriyelilerin geçişi turizm, eğitim, iş seyahati gibi nedenlere bağlı olarak kısıtlandı. Yine 2015 yılından itibaren Suriyelilerin Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’ne (BMMYK) kayıt yaptırmaları engellendi.

Bu süreçte iktidardaki siyasi partiler, Suriyelilerin ülkeye girişini durdurmak ve dahası ülkede uzun süreli kalmalarını zorlaştırmak için birçok farklı politika yürüttüler. Örneğin oturma izni almak, Suriyeliler için her geçen sene daha da zorlaştı. BMMYK’ya kaydolmayan Suriyeliler oturma izinlerini ücretsiz olarak alabiliyordu. Fakat kaydolmadan önceki her sene için kişi başı 200 Amerikan Doları ödemeleri gerekiyordu. Bu ücretler elbette birçok Suriyeli aile için çok büyük miktarlara tekabül ediyordu. Aynı zamanda BMMYK’ya kaydolmayan Suriyeli erkeklerden Lübnan’da asla çalışmaya çağına dair bir imza atılması isteniyordu. Her ne kadar oturma izni ve çalışma izni konularında zaman içerisinde bazı değişiklikler getirilse de, sürekli değişen kurallar ve ülkede

izinsiz geçirilen her sene için ödenmesi gereken oturma izni ücretleri, birçok Suriyelinin oturma izinsiz bir şekilde ülkede kalmasına neden oldu.

Oturum izinlerinin olmaması, Suriyeliler için daha birçok alanda zorluk demektir. Bu özellikle Suriyelilerin her an yolda tutuklanması ya da yaşadıkları gayri resmi çadırlarda emniyet güçleri tarafından yakalanması riskini getiriyordu. Bazı belediyeler, ülkenin çeşitli yerlerinde Lübnanlı sakinlerden gelen şikayetlere de bağlı olarak, baskınlar yapıyor, oturma izni olmayanları yerlerinden ediyorlardı. Bu bazen göz altına alınma, bazen de başka bir belediye alanına itilmek demektir.

Yasal alanda yaşanan zorluklar, birçok Suriyeli çocuğun da kimliksiz kalmasına neden oldu. Lübnan’da Suriyeliler için doğum kaydı yaptırmak, son yıllarda yapılan tüm değişikliklere rağmen, hala uzun ve meşakkatli bir süreci kapsıyor. İlk yıllarda yaşanan en büyük sorunlardan biri, doğum kaydı için anne ve babanın geçerli bir ikamet izni olması gerektiği idi. Doğum kaydı yapılmayan çocuklar ise vatansızlık riski ile karşı karşıya kalıyordu. Bugün sayısı kesin olmamakla birlikte ülkede yaşayan Suriyelilerin yüzde 80’den fazlasının ikamet izni olmadığı biliniyor. 2020 yılında tüm yabancılar arasında doğan çocukların sadece yüzde 28’inin kaydı yapılabildiği.⁹

Bu zorluklar geçtiğimiz sene COVID-19 salgını ve Lübnan’ın geçirdiği politik ve ekonomik kriz nedeniyle daha da kötüleşti. Bugün Lübnan, tarihinin en büyük ekonomik krizlerinden birini yaşıyor. Dünya Bankası’na göre bu kriz, 19. yüzyıldan beri dünyada yaşanılmış en kötü 10 kriz arasında.¹⁰ Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programının (United Nations World Food Programme) yaptığı bir anketin

sonuçlarına göre, işsizlik 2020 sonunda yüzde 40'lara kadar çıkmıştı.¹¹ Ekonomik krizin derin yaraları ve özellikle 2020 senesinde Beyrut Limanında yaşanan büyük patlamanın sorumlularının hala bulunamamış ve cezalandırılmamış olması ülkenin farklı yerlerinde sayısız protestolara yol açtı. Bugün Lübnan'daki din ve mezhebe dayalı işleyen politik sistem, devletin birçok alanına işlemiş kayırmacılık gibi sorunların önüne geçemediği ve hukukun üstünlüğünü sağlayamadığı için büyük bir tehdit altında.

Mezhebe dayalı siyaset, demografik dengeler ve geri dönüşe yönelik farklı görüşler

Lübnan'daki din ve mezhebe dayalı politik sisteme göre,¹² ülkenin Cumhurbaşkanı bir Hristiyan, Başbakanı Sünni bir Müslüman ve Meclis Sözcüsü de Şii bir Müslüman olmak zorunda. Aynı zamanda devlet daireleri de ülkedeki demografik oranlara göre,¹³ mezhepsel cemaatler arasında dağıtılmak durumunda. Özellikle Hristiyan ve Şii partiler, çoğunluğu Sünni olan Suriyelilerin ülkede kalmasının Lübnan'ın demografik yapısını bozacağını iddia ediyordu. Bu görüşe göre Suriyelilerin uzun süre ülkede kalması Sünnilerin gücünü arttırabilirdi. Dolayısıyla Suriye'de Beşar Asad gücünü geri kazandıkça, Lübnan'daki özellikle Hristiyan ve Şii partiler de Suriyelilerin geri dönmesi gerektiği konusunda baskı yapmaya başladılar.

Geçtiğimiz 10 senelik dönemde, Suriyelilerden bağımsız olarak, Lübnan, iç siyasetinde çalkantılı bir dönem geçirdi. Örneğin hükümet kurulmasında sık sık aksaklıklar yaşandı. 2014-2016 dönemi boyunca hiçbir aday yeterli oy alamadığı için Cumhurbaşkanlık seçimleri sonuç bulamadı. 2015 yılında yaşanan

çöp/atık krizi, 2015-2016 döneminde Beyrut ve çevresinde sayısız protestolara yol açtı. Bu süreçte siyasi partilerin ortak bir özelliği, ülkede yaşanan siyasi ve ekonomik krizin yükünü Suriyelilere yıkmaya çalışmaları oldu.

Siyasi partilerinin çoğunluğu Suriyelilerin eninde sonunda mutlaka geri dönmeleri gerektiğini söylese de geri dönüşün nasıl olacağı konusunda bir fikir birliği yoktu. Burada en önemli etken, partilerin Suriye ve Asad rejimi ile ilgili farklı tutumlarıydı. Bazı partiler geri dönüş için Asad rejimi ile iletişim kurulması gerektiğini savunurken, diğerleri hiçbir şekilde Asad rejimi ile konuşulmaması gerektiğini düşünüyorlardı. Birinci grup, geri dönüş konusunu "güvenli dönüş" kavramı çerçevesinde, ikinci grup ise "gönüllü dönüş" kavramı çerçevesinde tartıştı.

Asad rejiminin destekçileri (Özgür Yurtsever Hareketi ve Hizbullah), Suriyelilerin ülkenin güvenli gördükleri bölgelere geri dönebileceklerini savunuyordu. Özgür Yurtsever Hareketi Partisinin kurucusu, aynı zamanda ülkenin Cumhurbaşkanı Michel Aoun, İdlib ve çevresi dışında kalan bölgelerin güvenli olduğunu ve Suriyelilerin artık geri dönebileceğini düşünüyordu. Aoun'a göre, geri dönüşler bir an önce gerçekleştirilmeliydi.¹⁴ Aynı şekilde, Özgür Yurtsever Hareketi Partisinin Başkanı, aynı zamanda 2014-2020 dönemi boyunca Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten Gebran Bassil de Suriyelilerin dönebileceğini savunuyordu.¹⁵ Hizbullah ise geri dönüşler için 2018 yılından itibaren Suriye Devleti ile birlikte çalışmaya başladı. Bu şekilde, Hizbullah geri dönmek isteyen Suriyelilerin isimlerini toplayarak bu bilgileri doğrudan Suriye yetkilileri ile paylaştı ve Lübnan Genel Güvenlik Genel Müdürlüğü koordinasyonunda geri dönüşler gerçekleştirildi.

rildi.¹⁶ Asad rejimine karşı, ABD ve Suudi Arabistan'a yakın olan partiler (Gelecek Hareketi, Lübnan Kuvvetleri, İlerici Sosyalist Partisi) ise, mültecilerin dönmeye geri zorlanamayacağını, ancak gönüllü olarak isterlerse dönebileceklerini savundular.

Siyasi partilerin aralarındaki bu temel farklara rağmen, tek uzlaştıkları konu ne olursa olsun Suriyeli mültecilerin eninde sonunda dönmesi gerektiği idi. Fakat uzun vadede görüyoruz ki, bu tutum ve Suriyelilerin gitmesine yönelik yapılan baskıların hiçbiri partilere bir güç getirmedir. Siyasi partiler hala en temel konularda – kayırmacılığın son bulması ve hukukun üstünlüğünün sağlanması konularında – eleştirilmeye devam ediyor. Bu yazının yazılmakta olduğu tarihlerde birçok Lübnanlı, Beyrut Limanı patlaması ile ilgili hukuki sürecin adil bir şekilde yürütülemediği düşüncesiyle Beyrut sokaklarında protesto ediyor.

Suriyeli mültecilerin geri dönüşe yönelik düşünceleri

Lübnan devletinin getirdiği tüm kısıtlamalara ve ülkede giderek daha da kötüleşen siyasi ve ekonomik koşullara rağmen, Suriyelilerin çok büyük bir kısmı Suriye'ye dönmeyi tercih etmedi. Bu konudaki istatistikler, kurumlara göre değişiklik göstermektedir. Örneğin, Lübnan devlet kurumlarının verdiği sayılar, BMMYK'nın verdiği sayılardan oldukça fazladır. BMMYK, 2016-2021 döneminde 282 bin 283 kişinin gönüllü olarak döndüğünü belirtmektedir.¹⁷ Lübnan Genel Güvenlik Genel Müdürlüğü ise geçerli oturum izni bulunmayan 400 bin 312 kişinin 2018-2021 yıllarında Suriye'ye döndüğünü söylemektedir.¹⁸ Fakat bu sayıların içerisinde Lübnan'a yeni kurallara göre ya da yasal olmayan yollarla geri dönenlerin de olduğunu unutmamalıyız.

2019 yazında Lübnan'da yaşayan Suriyeli mülteciler ile yaptığımız derinlemesine mülakatlara dayanan bir araştırma, geri dönüşün oldukça zor olduğunu göstermiştir.¹⁹ Görüşmecilerin saydıkları en büyük nedenler, erkekler için Suriye'ye döndüklerinde doğrudan orduya katılmak zorunda olacakları, dönenlerin Suriye'de tutuklanma ihtimalleri, bazı kişiler için evlerinin yıkılmış olması, yaşadıkları bölgede hala altyapı hizmetlerinin ve güvenli bir ortamın olmaması, çocuk kaçırma gibi sorunların devam etmesi şeklindeydi. Bu kapsamda bazı belediyelerin ve politik partilerin gönüllü dönüşü doğrudan teşvik etmesine, dönüş hakkında bilgiler vermeye devam etmesine rağmen, geri dönüş sayısı çok sınırlı kaldı.

Stanford Göç Politikası Laboratuvarının (Stanford Immigration Policy Lab)'in Lübnan'daki yaklaşık 3 bin Suriyeli mülteci ile yaptığı anket çalışması da önemli bir sonuca işaret ediyor.²⁰ Bu çalışmaya göre, Lübnan'daki yaşam koşullarının, siyasi ve ekonomik durumun mültecilerin geri dönüşünde beklendiği kadar etkisi olmuyor. Anket sonuçlarına göre, Suriyelilerin dönüş konusunda en çok dikkat ettikleri konu, Suriye'deki altyapı hizmetleri ve güvenlik koşulları. Buna ek olarak, Suriye'deki kişisel ağırları, bilgiye ulaşmaları ve bu bilginin güvenilirliği de mültecilerin dönüş kararını etkileyebiliyor. Kısacası Türkiye'deki koşullardan farklı olarak, Lübnan gibi Suriyelilerin kalışını daha da zorlaştıran, geri dönüşleri için büyük bir baskı yapılan, çok derin bir siyasi ve ekonomik krizle boğuşan bir ülkede bile, Suriyeli mülteciler, yaşam koşulları daha da kötüleşse dahi, geri dönmek yerine o ülkede kalmayı tercih ediyor.

Sonuç

Lübnan örneğinin iki önemli sonucu var. Birincisi, Lübnan halkı – Suriyeliler hakkındaki görüşlerinden bağımsız olarak – siyasi ve ekonomik krizin hesabını verme konusunda partileri sorgulamaya devam etmiştir. Bu durumda mültecilerin geri gönderilmesine odaklı siyasal söylemin uzun vadede partilere doğrudan bir yararı olmadığını söyleyebiliriz. İkinci önemli sonuç ise, Lübnan örneğinde her ne kadar tüm partiler, Suriyelilerin geri dönmesi konusunda hem fikirse de pratikte istenilen oranda bir dönüş mümkün olmamıştır. Alınan tüm kısıtlayıcı kararlara, baskınlara ve ülkenin geçirdiği büyük bir ekonomik kriz sonucu hayat şartlarının daha da kötüleşmesine rağmen, Suriyelilerin çoğunluğu seçimlerini ülkede kalmaktan yana kullanmışlardır. Siyasi partilerin oy kazanmak için bu konuyu istismar etmeleri ise siyasi güçlerine bir katkı sunmamış, tam tersine kalıcı bir siyasi plan geliştiremedikleri için daha da fazla eleştirilmelerine neden olmuştur. Elbette önümüzdeki aylarda Lübnan'daki ekonomik kriz, Venezuela örneğinde olduğu gibi daha da kötü boyutlara gelirse, daha fazla Suriyeli ülkelere dönmek durumunda kalabilir. Fakat bu aşamada çıkarılması gereken ders, geri dönüş meselesinin siyasi söylemde olduğu kadar pratikte kolay olmadığıdır.

NOTLAR

1. UNHCR. 2021. Syria Emergency. 15 Mart 2021. <https://www.unhcr.org/uk/syria-emergency.html> [En son erişim tarihi: 11 Ekim 2021]
2. Türkiye ve Lübnan istatistikleri için, bkznz. ibid. Lübnan istatistikleri için, bkznz. European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations. 2021. Lebanon. 29 Temmuz 2021. https://ec.europa.eu/echo/where/middle-east/lebanon_en [En son erişim tarihi: 11 Ekim 2021]
3. UNHCR. 2021. UNHCR statement on the return of displaced Syrians. 26 Temmuz 2021.
4. Amnesty International. 2021. "You're going to your death": Violations against Syrian refugees returning to Syria. 7 Eylül 2021. <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/amnesty-youregoingtoyourdeath.pdf> [En son erişim tarihi: 11 Ekim 2021]
5. France 24. 2020. Assad says refugee returns a 'priority' for Syria. 9 Kasım 2020. <https://www.france24.com/en/live-news/20201109-assad-says-refugee-returns-a-priority-for-syria> [En son erişim tarihi: 11 Ekim 2021]
6. Ministry of Defence of the Russian Federation. 2021. Russian and Syrian joint coordination committees hold session in Moscow on repatriation of Syrian refugees. <https://syria.mil.ru/en/index/syria/news/more.htm?id=12203003@egNews> [En son erişim tarihi: 11 Ekim 2021]
7. Nazmus Sakib & Syed Muhammad Ishraque Osman (2020) Syrian refugee influx and the rise of far-right rhetoric: a quasi-experimental investigation, European Politics and Society, 21:4, 371-383, DOI: 10.1080/23745118.2019.1634352.
8. The Guardian. 2021. Denmark strips Syrian refugees of residency permits and says it is safe to go home. 14 Nisan 2021. <https://www.theguardian.com/world/2021/apr/14/denmark-revokes-syrian-refugee-permits-under-new-policy> [En son erişim tarihi: 11 Ekim 2021]
9. UNHCR Lebanon. 2020. Nine out of ten Syrian refugee families in Lebanon are now living in extreme poverty, UN study says. 18 Aralık 2020. <https://www.unhcr.org/lb/14025-nine-out-of-ten-syrian-refugee-families-in-lebanon-are-now-living-in-extreme-poverty-un-study-says.html> [En son erişim tarihi: 11 Ekim 2021]
10. Lebanon Economic Monitor. 2020. Lebanon Sinking to the Top 3. Lebanon Economic Monitor, World Bank Group, Middle East and North Africa Region. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/394741622469174252/pdf/Lebanon-Economic-Monitor-Lebanon-Sinking-to-the-Top-3.pdf> [En son erişim tarihi: 11 Ekim 2021]
11. Ibid., sayfa no. 13.
12. Aslında bu siyasi yapının tarihi eskilere dayanıyor. Uzun bir süre Osmanlı idaresi (1516-1916) daha sonra Fransa mandası (1926-1943) altında kalan Lübnan, bağımsızlığını 1943'te elde etti. Bu yıllardan beri de nüfusun din ve mezhep bazındaki demografik dengesi, siyasi yapıyı belirleyici en önemli unsur oldu. Öncelikle 1943'te kabul edilen ulusal anlaşmaya ve daha sonra iç savaşın sonlarına doğru 1989'da kabul edilen Ta'if anlaşmasına göre, Lübnan siyasi yapısı dini ve mezhepsel bir temele dayandırıldı.
13. Lübnan'da bu siyasi yapı nedeniyle demografik oranlar oldukça tartışmalıdır. Hatta tam olarak her mezhebe ait sayıların ve birbirleri arasındaki oranların anlaşılması için, 1931 senesinden beri ülke genelinde bir nüfus sayımı yapılmamıştır.
14. Arab News. 2019. Lebanese president insists on return of Syrian refugees. 25 Haziran 2019. <https://www.arabnews.com/node/1515711/middle-east> [En son erişim tarihi: 11 Ekim 2021]
15. Patrick Wintour. 2019. Thousands of Syrian refugees could be sent back, says Lebanese minister. 15 Haziran 2019. <https://www.theguardian.com/world/2019/jun/15/thousands-of-syrian-refugees-could-be-sent-back-says-lebanese-minister> [En son erişim tarihi: 11 Ekim 2021]
16. Reuters. 2018. Lebanon's Hezbollah to work with Syrian state on refugee returns. 29 Haziran 2018. <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-lebanon-syria-refugees-idUSKBN1JP29Q> [En son erişim tarihi: 11 Ekim 2021]
17. BMMYK. 2021. Self-organized Refugee Returns to Syria 2016-2021. 31 Mayıs 2021. https://data2.unhcr.org/en/situations/syria_durable_solutions [En son erişim tarihi: 11 Ekim 2021]
18. Sam Dagher. 2021. "Death by a thousand cuts": Syrian refugees face dire conditions as Lebanon unravels. 3 Mayıs 2021. <https://www.mei.edu/publications/death-thousand-cuts-syrian-refugees-face-dire-conditions-lebanon-unravels> [En son erişim tarihi: 11 Ekim 2021]

19. Tamirace Fakhoury, Derya Ozkul. 2019. Syrian refugees' return from Lebanon. *Forced Migration Review*, 62, 26-28.
20. Alrababa'h, Ala', Daniel Masterson, Marine Casalis, Dominik Hangartner, Jeremy Weinstein. 2020. "The Dynamics of Refugee Return: Syrian Refugees and Their Migration Intentions." SocArXiv. 9 Kasım. doi:10.31235/osf.io/7t2wd.

Dr. Derya Özkul Oxford Üniversitesi, Mülteci Araştırmaları Merkezi'nde Kıdemli Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.

Bu çalışmada belirtilen görüşler yazarlara ait olup İstanPol ve Friedrich Ebert Stiftung Derneği'nin kurumsal görüşleri ile kısmen ya da tamamen örtüşmeyebilir.